

*Др Вишња Ранђеловић,
доценткиња*

*УДК: 341.4(497.11)(4-672EU)
DOI: 10.46793/UPSSXI.387R*

КРИВИЧНО ДЕЛО ПРИНУДНОГ ЗАКЉУЧЕЊА БРАКА У ЗАКОНОДАВСТВУ СРБИЈЕ СА ОСВРТОМ НА РЕШЕЊА У ЗЕМЉАМА ЕУ И МЕЂУНАРОДНОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ*

Резиме

У Републици Србији је 2016. године изменама и допунама Кривичног законика прописано кривично дело принудног закључења брака на основу обавезе преузете ратификацијом тзв. Истанбулске конвенције. Како мање више слична инкриминација постоји и у осталим европским земљама, циљ рада јесте да укаже на основне карактеристике оваквог решења, али и да прикаже етиолошко-феноменолошку димензију принудног брака, како би се разумела нова инкриминација, али и оправдало њено увођење. Ово из разлога што се у појединим европским државама, иако подржавају инкриминисање принудног закључења брака, управо указује на чињеницу да се применом кривичног права проблем принудног брака не решава. Ради разумевања принудног брака, указано је и на његово одређење у међународном кривичном праву, где је предвиђен као једна од радњи злочина против човечности.

Кључне речи: *брак, слободна воља, принудно закључење брака, кривично дело, сила и претња.*

1. Увод

Принудно закључење брака постаје тема од јавног и политичког интереса у Европи средином 90-их година прошлог века, услед великог броја младих жена из прве и друге генерације имиграната које су биле принуђене да се удају за мушкарце из државе порекла својих родитеља. У намери да одговоре на овакву праксу, сматрајући је штетном, многе европске државе су донеле нове или

* Рад је резултат истраживања на пројекту Правног факултета Универзитета у Крагујевцу: „Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније”, који се финансира из средстава Факултета.

измениле постојеће прописе у области имиграционе политике, породичног и кривичног права.¹

Принудно закључење брака се углавном разматра у четири различита, али међусобно повезана контекста. *Прво*, у контексту кршења међународним стандардима загарантованог права сваког појединца на слободно закључење брака. У том смислу се указује на грађанскоправну реакцију у случају кршења овог права појединца, у виду поништења принудно закљученог брака, али и на кривичноправну реакцију, у виду прописивање кривичног дела принудног закључења брака. Феминистички приступ овој проблематици указује на принудно закључење брака као на злоупотребу људских права жена и као на родно заснована насиље.² *Друго*, у земљама које се сусрећу са великим приливом миграната, проблем принудног закључења брака унутар мигрантских заједница повлачи реакцију у оквиру имигрантске политике, па државе поштравају услове за закључење брака имиграната којима је одобрено пребивалиште на њиховој територији, или су добили њихово држављанство. И у овим земљама се принудно закључење брака перципира као врста родно заснованог насиља усмереног на кршење права жена, и негде чак и прописује у оквиру дефиниције насиља у породици (на пример у Великој Британији). Овакво једно одређење принудног брака је последица активизма феминисткиња које долазе из мањинских заједница и које су указале на потребу да дефиниција насиља у породици уважи и искуства жена које долазе из различитих етничких заједница, на који начин би влада уствари признала различитост и мултикултурализам.³

Треће, у појединим оружаним сукобима је пракса принудног закључења брака постала јако учестала, јер се на тај начин садашњим борцима обезбеђује обављање свакодневних кућних послова од стране њихових супруга, али се обезбеђују и будуће генерације бораца рођених у принудним браковима. Из овог разлога је у оквиру међународног кривичног права принудни брак предмет анализе као међународно кривично дело, и то злочин против човечности. *Четврто*, принудни брак се у међународним актима, али и од стране теоретичара разматра као облик трговине људима.

Како сваки од наведених контекста у којима се разматра тематика принудног закључења брака захтева посебно истраживање и анализу, у раду ћемо се усмерити на два контекста која се у европским земљама сматрају главним разлогом прописивања принудног закључења брака као кривичног

¹ Dauvergne, C., Millbank, J., *Forced Marriage as a Harm in Domestic and International Law*, The Modern Law Review, no. 73/2010, pp. 57-58.

² Hossain, S., Turner, S., *Abduction for forced marriage – rights and remedies in Bangladesh and Pakistan*, International Family Law, no. 1/2001; Siddiqui, H., *Forced Marriages: An Abuse of Women's Human Rights*, Rights of Women Bulletin, 2002.

³ Gangoli, G., Chantler, K., Hester, M., Singleton, A., *Understanding forced marriage: definitions and realities*, in: Gill, A., Anitha, S., (eds.), *Forced marriage. Introducing a social justice and human rights perspective*, London and New York, 2011, pp. 34-35.

дела у националним законодавствима: кршење људских права и имигрантска политика. Разлог лежи у околности да се оваквим закључењем брака крши људско право на слободно закључење брака признато међународним и националним прописима, као и да практична потреба за прописивањем кривичног дела постоји имајући у виду учестало принудно закључење брака у имигрантским заједницама.

2. Одређивање појма принудног брака

У литератури и међународним актима фигурира неколико израза када је реч о принудним браковима: принудин брак, дечји брак, рани брак и уговорени брак. Некада долази до мешања ових појмова, али треба истаћи да ови појмови нису синоними, те је важно указати на њихово разграничење. У Извештају високог комесара УН за људска права⁴ је садржано јасно одређење, а самим тим и диференцирање наведених појмова. Према наведеном Извештају, *дечји брак* је брак у коме је бар једна страна дете, односно лице млађе од 18 година у складу са Конвенцијом о правима детета. *Рани брак* се често користи као синоним за дечији брак и односи се на бракове у којима је једна особа млађа од 18 година у земљама где се пунолетство стиче раније или браком, али се може односити и на бракове у којима су оба супружника млађа од 18 година или су старија али постоје други фактори који их чине неспремним да дају пристанак за склапање брака, као што је њихов ниво физичког, емотивног, сексуалног и психосоцијалног развоја или недостатак информација у вези са животним опцијама.⁵ *Принудни брак* је било који брак који се дешава без пуног и слободног пристанка једне или обе стране и/или где једна или обе стране није/нису способне да окончају или напусте брачну заједницу, укључујући и брак који је резултат јаког друштвеног или притиска породице.

За разлику од принудног брака, код *уговореног брака* обе стране изражавају слободну вољу, односно слободно пристају на закључење брака. У многим земљама и заједницама традиција уговарања брака постоји и успешно функционише кроз дуги временски период.⁶ Суштина код уговореног брака јесте у томе да родитељи или други рођаци учествују у одабиру будућег супружника, али одлука о закључењу брака је искључиво одлука будућих супружника.⁷ Управо између уговореног и принудног брака постоје „сиве

⁴ OHCHR, *Preventing and eliminating child, early and forced marriage: Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*, A/HRC/26/22.

⁵ Види такође: Rangita de Silva de Alwis, *Child marriage and the law*, Legislative Reform Initiative Paper Series, New York: UNICEF, April 2007, стр. 45.

⁶ Foreign and Commonwealth Office, Scottish Executive and Home Office, *Forced Marriage: A Wrong not a Right*, London, 2006.

⁷ Chantler, K., *Recognition of and Intervention in Forced Marriage as a Form of Violence and Abuse*, Trauma, Violence & Abuse, no. 13/2012, p. 176.

зоне“, односно ситуације у којима је тешко утврдити да ли је примењена принуда приликом закључења брака или није, од чега зависи улазак у криминалну зону, односно постојање кривичног дела. Наиме, може се поставити питање шта је са ситуацијама када особа пристаје на брак под такозваним „суптилним притисцима“, јер је на пример, остала трудна са лицем са којим није у браку, па да би се избегла срамота породице закључује се брак, или зато што је геј, па породица инсистира на закључењу брака како би се та чињеница заташкала, или зато што није спремна да каже „не“ како не би узнемирила породицу, или је превише млада да уопште разуме значење закључења и ступања у брак, или када је закључење брака убрзано па нема времена да промисли, или јој нису дате све информације и тако даље.⁸ Да ли у овим ситуацијама може да се каже да је брак закључен слободном вољом, или ипак нека врста принуде постоји?

3. Етиолошко-феноменолошка димензија

Принудни брак је глобални феномен који је најкарактеристичнији за одређене области у Азији и Африци, али такође присутан и на Западу. И поред глобалне распрострањености, чињеница да се принудни бракови најчешће практикују у породичном окружењу, чувају као приватна ствар и углавном представљају праксу појединих мањинских заједница, чини овај феномен прилично затвореним, онемогућава долажење до прецизних статистичких података, а самим тим и отежава утврђивање његове етиолошко-феноменолошке димензије.⁹

У европским земљама принудни брак се углавном посматра као феномен карактеристичан за одређене етничке заједнице, религије и културе. У том контексту се доста говори о сукобу култура прве и друге генерације имиграната и принудном браку као злочину из части. Како се принудни брак најчешће везује за заједнице из јужне Азије и муслиманске заједнице, одређује се као штетна пракса једне културе заснована на традиционалним законима и обичајима.¹⁰ У фокус јавности у Европи принудни брак долази 90-их година због пар случајева о којима су медији помно извештавали. Једна девојка норвешко-пакистанског порекла је 1992. године отета од стране својих родитеља и присиљена да се уда током породичног одмора, али је она спашена од стране норвешких власти. Слична ситуација се у Норвешкој догодила 1997. године, након чега је уследило и кривично гоњење родитеља због отмице. У Великој Британији је једна девојка убијена од стране своје мајке и брата након

⁸ Chantler, K., Gangoli, G., Hester, M., *Forced marriage in the UK: Religious, cultural, economic or state violence?*, Critical Social Policy, no. 29/2009, p. 596-597.

⁹ Villacampa, C., Torres, N., *An empirical approach to forced marriages in Spain*, Springer, 2019, pp. 1-2.

¹⁰ Gangoli, G., Chantler, K., Hester, M., Singleton, A., *нав. дело*, стр. 30.

што је тражила развод принудно закљученог брака, оставши у међувремену у другом стању са мушкарцем кога је волела.¹¹ Земље које су примиле велики број миграната се сусрећу са различитим проблемима узрокованим како њиховом различитом културолошком позадином, тако и њиховом отежаном могућношћу да се интегришу у постојеће социо-економске стандарде земље у коју су дошли. Како би задржали традицију и културу земље из које долазе, или обезбедили долазак још неких лица из државе порекла, родитељи често уговарају бракове за своју децу, присилно их одводе у земљу свог порекла и тамо венчавају. Имајући у виду да су лица која су принудно ступала у брак често била и малолетна, државе су на различите начине покушавале да стану на пут оваквој пракси. На пример, Данска има највишу старосну границу од 24 године за ступање у брак супружника ван Данске са супружником из Данске. Уз подизање старосне границе 2002. године, Данска захтева од будућих супружника да приложи доказе да је брак закључен на основу слободне воље, да су оба супружника финансијски независна, као и да је њихова веза са Данском јача него са било којом другом земљом.¹² Због овако поопштрене имиграционе политике, поједини грађани су из Данске одлазили у друге земље, као што је Шведска, како би тамо закључили брак, а многи су овакву политику означили као дискриминаторну, којом се крши право на породични живот загарантовано Европском конвенцијом о људским правима.¹³ Такође, сличном решењу у Великој Британији се замера постојање двоструких аршина, где старосна граница за ступање у брак остаје на 16 година за ЕУ грађане, док се подиже на 21 годину када неко хоће да закључи брак са лицем које није ЕУ грађанин. Оно што је посебно лоша страна оваквог решења јесте његова усмереност на решавање проблема имиграционе политике, а не сржи проблема принудног закључења брака.¹⁴ Норвешка је прво покушала да „релаксира“ имиграционе прописе ради лакше интеграције деце из имигрантских породица, али је затим морала да успостави већу контролу над закључењем бракова од стране имиграната, па је за спајање породице и давање брачних виза за супружника ван Норвешке минимални узраст прописан на 23 године, постоји обавеза подношење доказа да је супружник из Норвешке способан да издржава супружника из иностранства, као и обавеза давања изјава да су у брак ступили добровољно. У Немачкој је пракса принудног закључења брака углавном карактеристична за имигрантске породице, а према спроведеном истраживању годишње се закључи између 1000 и 3500 принудних бракова, мада је број пријава за принудно закључење брака јако низак – око 50-60 пријава годишње. Ипак ширира анализа праксе принудног закључења брака у Немачкој је указала на три спорне околности: *прво*, да ли се ради само о грађанском закључењу

¹¹ Dauvergne, C., Millbank, J., *нав. чланак*, стр. 62-63.

¹² Chantler, K., Gangoli, G., Hester, M., *нав. чланак*, стр. 591.

¹³ *Исто*.

¹⁴ Chantler, K., Gangoli, G., Hester, M., *нав. чланак*, стр. 602.

брака у складу са немачким прописима, или пак долазе у обзир и неке врсте бракова непризнатих у немачком праву, као што су на пример верски бракови; *друго*, шта је са случајевима где нема принуде нити претње, већ „суптилних притисака“ на закључење брака, што је још чешћа ситуација, и *коначно*, како решити проблем високе тамне бројке и високе стопе непријављивања оваквих случајева.¹⁵ Немачка је, као и Холандија, подигла старосну границу за давање визе супружнику из иностранства на 21 годину.¹⁶

Према једном истраживању спроведеном у Шпанији, најчешћи начин на који су жртве принуђене на брак јесте притисак од стране породице и позивање на традицију и културу заједнице којој жртва припада. Употреба силе или застрашивања није била уобичајена, док су насиље и обмана коришћени у још мањој мери.¹⁷ Према искуству Шпаније и других европских земаља, принудни брак се најчешће закључује у држави порекла жртве, а ређе на територији на којој жртва има тренутно пребивалиште. При томе, старије жртве чешће закључују брак на територији државе где имају пребивалиште, а млађе чешће у држави порекла.¹⁸ Жртве се на различите начине боре да избегну принудни брак, под изговорима да хоће да заврше школу, да им треба још времена да све лепо припреме за брак, неке одбијају да једу или прете самоубиством.¹⁹ У Америци, жртве принудно закљученог брака су често пријављивале тешко физичко насиље, отмицу, чак и претње убиством. Неке од њих су покушале и самоубиство.²⁰ Такође, психичке патње и сексуално насиље у принудно закљученом браку су учестали, као и ограничавање слободе или одржавања контакта са породицом.²¹

Иако до принудног закључења брака може доћи у различитим контекстима, оно се најчешће организује од стране чланова породице, што значи да се управо чланови породице у највећем броју случајева јављају као учиниоци овог кривичног дела. Чланови породице уопште не морају перципирати организовање закључења брака као принудно, нити као лоше, с обзиром на то да су вођени различитим разлозима и мотивима, као што су поштовање традиције и културних норми, избегавање неодговарајућих

¹⁵ Миладиновић Стефановић, Д., *Криминализација принудног закључења брака – искуства појединих европских земаља*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 80/2018, стр. 221-223.

¹⁶ Chantler, K., Gangoli, G., Hester, M., *нав. чланак*, стр. 591.

¹⁷ Villacampa, C., Torres, N., *нав. дело*, стр. 10.

¹⁸ *Исто*, стр. 12-13.

¹⁹ Chantler, K., McCarry, M., *Forced Marriage, Coercive Control, and Conducive Contexts: The Experiences of Women in Scotland*, Violence Against Women, no. 1/2020, pp. 103.

²⁰ McFarlane, J., Nava, A., Gilroy, H., Maddoux, J., *Child Brides, Forced Marriage, and Partner Violence in America, Tip of Iceberg Revealed*, Obstetrics & Gynecology, no. 4/2016, p. 707.

²¹ Simmons, F., Burn, J., *Without consent: forced marriage in Australia*, Melbourne University Law Review, no. 3/2013, стр. 974-975.

бракова, порицање сексуалности младих, заштита породичне части итд.²² Истраживање спроведено у Шкотској у коме су учествовале жртве принудно закљученог брака је указало на кључну улогу које су мајке жртава имале, усађујући им идеју брака још док су биле деца и адолесценти.²³

У највећем броју случајева, жртве принудних бракова су жене.²⁴ Имајући у виду посебну везу између учиниоца и жртве кривичног дела принудног закључења брака, жртве овог кривичног дела се сматрају тешко доступном групом. Некада ни саме жртве нису свесне шта им се уствари догађа, и када су свесне често не пријављују принудни брак или им је тешко да о томе говоре. Из овог разлога, не само да је тамна бројка овог кривичног дела висока, већ је јако тешко доћи до квантитативних и квалитативних података о принудном закључењу брака.²⁵

Случајеви принудног закључења брака се најчешће откривају приликом пријављивања родно заснованог насиља организацијама које се тиме баве, и то се чешће пријављују онда када је брак већ закључен (управо јер је након тога дошло до насиља), него када принудно закључење брака предстоји. Најчешће су саме жртве пријављивале насиље, у великом броју случајева и трећа лица (наставници, пријатељи, познаници), а само у спорадичним случајевима чланови породице.²⁶

У Србији се у контексту дејих и принудних бракова углавном указује на проблем закључивања оваквих бракова (посебно дејих) у ромској популацији, где оваква пракса постоји и опстаје управо због укорењеног патријархалног система вредности и културе, који се због маргинализованости и затворености ове популације тешко може променити или искоренити, а чему додатно доприноси и сиромаштво и необразованост ромске популације.²⁷

²² Исто, стр. 975.

²³ Chantler, K., McCarty, M., *нав. чланак*, стр. 95.

²⁴ Simmons, F., Burn, J., *нав. чланак*; Villacampa, C., Torres, N., *нав. дело*; Chantler, K., McCarty, M., *нав. чланак*.

²⁵ Chantler, K., Gangoli, G., Hester, M., *нав. чланак*, стр. 592.

²⁶ Villacampa, C., Torres, N., *нав. дело*, стр. 16-17.

²⁷ Више о томе: UNCHR, Praxis, *Дејчи, рани и принудни бракови у Србији, прописи, реакција и превенција*, јануар 2021. године, доступно на: <http://zadecu.org/wp-content/uploads/2021/04/Decji-rani-i-prinudni-brakovi-u-Srbiji-propisi-reakcija-i-prevencija.pdf>, приступ: 21.07.2023. године; UN Committee on the Rights of the Child, *Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Serbia*, 7 March 2017, CRC/C/SRB/CO/2-3, стр. 5-9; GREVIO, *Baseline Evaluation Report: Serbia*, Strasbourg, 2020, стр. 6; Јовановић, С., „Дејчи бракови“ у сенци кривичних дела, Crimen, бр. 1/2022, стр. 53-56.

4. Међународни акти

Право сваког лица на слободно одлучивање о закључењу брака је загарантовано бројним међународним актима о људским правима, као што су Универзална декларација о људским правима, Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима.²⁸ Универзална декларација о људским правима²⁹ у чл. 16. поставља минималне стандарде за регулисање брака: „Пунолетни мушкарци и жене, без икаквих ограничења у погледу расе, држављанства или вероисповести, имају право да склопе брак и да заснују породицу. Они су равноправни приликом склапања брака, за време његовог трајања и приликом његовог развода. Брак се може склопити само уз слободан и потпун пристанак лица која ступају у брак.“ Према Конвенцији о престанку на брак, минималној старости за склапање брака и регистровању бракова,³⁰ услов за улазак у брак је пун и слободан пристанак обе стране, с тим да тај пристанак „они треба да дају лично, након довољне јавности, пред органом надлежним за склапање брака и пред сведоцима“.

Увиђањем да се загарантовано људско право на слободно закључивање брака крши у државама широм света, међународна заједница је усмерила своје активности ка прописивању обавеза држава да одреде минималну старосну границу за закључење брака, појачају контролу изражене воље приликом закључења брака и пропишу грађанскоправне мере у виду поништавања дечијих и принудних бракова.³¹ Како се грађанскоправна заштита показала као недовољна, приступило се прописивању кривичноправне заштите. Тако, у бројним међународним актима, како универзалног тако и регионалног карактера, је прописана забрана принудног закључења брака, било *посредно* кроз неке друге забране, као што је на пример случај са Конвенцијом о сузбијању транснционалног организованог криминала,³² било *непосредно*,

²⁸ Више о релеватним одредбама поменутих аката: UNICEF, *Дечији бракови у Србији, аналитички извештај*, Београд, јул 2016. године, стр. 29-31.

²⁹ Generalna skupština UN, *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, Rez. 217, UN Doc. A/810, 1948.

³⁰ Уједињене Нације, *Конвенција о престанку на брак, минималној старости за склапање брака и регистровању бракова*, 1964; Ратификована 1964. године Службени лист СФРЈ — Међународни уговори и други споразуми, бр. 13/64.

³¹ Види: Генерална скупштина Уједињених нација, *Резолуција о дечијим, раним и присилним браковима*, A/RES/68/148, 2014; Парламентарна скупштина Савета Европе, *Резолуција 1468 (2005) о присилним браковима и дечијим браковима*; Парламентарна скупштина Савета Европе, *Резолуција 1740 (2010) о положају Рома у Европи и релевантним активностима Савета Европе*.

³² *Закон о потврђивању Конвенције УН против транснционалног организованог криминала и допунских протокола*, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2001. У Допунском протоколу за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине

изричитим прописивањем ове забране. Међу актима који изричито прописују обавезу држава да инкриминишу принудно закључење брака треба издвојити Допунску конвенцију о укидању ропства, трговине робљем и установа и праксе сличних ропству³³ из 1956. године која намеће обавезу државама да предузму све мере како би се забраниле и напустиле различите институције и праксе које воде принудном браку, и то институције и праксе на основу којих је нека жена обећана или удата за накнаду у новцу или натури која се даје њеним родитељима, њеном старатељу, њеној породици, или ком другом лицу или групи лица, а да при томе она нема право да одбије; или муж неке жене, његова породица или његов клан имају право да је уступе неком трећем лицу, уз наплату или без; или жена, по смрти свога мужа, може бити предата у наслеђе другом лицу. Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици,³⁴ такозвана *Истанбулска конвенција*, у чл. 37. ст. 1. обавезује државе да инкриминишу присиљавање одрасле особе или детета да ступи у брак. Ставом 2. истог члана се обавезују државе да инкриминишу намерно намамљивање одраслог лица или детета на територију чланице, односно државе која није њена односно његова држава пребивалишта са циљем принуде тог одраслог лица, односно детета да ступи у брак.

5. Кривично дело принудног закључења брака у Кривичном законнику Србије

Ратификовањем Истанбулске конвенције 2013. године Република Србија је преузела обавезу да пропише и четири нова кривична дела: сакаћење женских полних органа (чл. 121а КЗ), прогањање (чл. 138а КЗ), полно узнемиравање (чл. 182а КЗ) и принудно закључење брака (чл. 187а КЗ). У чл. 37. Истанбулске конвенције се указује на то шта се сматра принудним браком, што је послужило и као основ за инкриминисање принудног закључења брака у српском и другим европским законодавствима. Теоретичари углавном замерају оваквом једноставном „преузимању“ принудног брака из Истанбулске конвенције и његовом инкриминисању унутар националних законодавстава, указујући на могућност гоњења за такво понашање у оквиру већ постојећих инкриминација

људским бићима, нарочито женама и децом у чл. 3. су набројане радње које се сматрају трговином људским бићима, где се не помиње изричито принудно закључење брака, али се оставља простор за тумачење да се и ова радња сматра експлоатацијом у смислу трговине људима.

³³ *Уредба о ратификацији Завршног акта и Допунске конвенције о укидању ропства, трговине робљем и установа и праксе сличних ропству*, Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори и други споразум, бр. 7/58.

³⁴ *Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици*, Службени гласник РС - Међународни уговори, бр. 12/2013.

(као што је принуда), али и на чињеницу да не треба одмах посезати за кривичним правом када је реч о питањима која су блиско повезана са породицом и заједницом, већ претходно треба испитати могућност примене и развијања превентивних мера.³⁵

Имајући у виду да забрана принудног закључења брака у српском законодавству није нова, иако раније није била прописана као кривично дело, потребно је указати на друге позитивноправне прописе који забрањују принудно закључење брака у Србији. Треба поћи од Устава РС³⁶, као највишег правног акта, у чијем чл. 62. је свакоме загарантовано право да слободно одлучи о закључењу и раскидању брака, а брак се закључује на основу слободно датог пристанка мушкарца и жене пред државним органом. Наведена одредба Устава је прихваћена и у породичном законодавству Србије, на тај начин што је у чл. 3. Породичног закона³⁷ прописано да брак представља законом уређену заједницу живота жене и мушкарца, и да се може склопити само на основу слободног пристанка будућих супружника. Према чл. 24. Породичног закона брак не може склопити лице чија воља није слободна. Полазећи од наведених уставних и законских одредаба, јасно је да је за закључење брака неопходно да постоји слободна воља будућих супружника, али се може поставити питање да ли свако одсуство слободне воље значи да је брак закључен принудним путем, те су у том смислу јасна и теоријска настојања да се прецизно дефинише принудно закључење брака. Ипак, имајући у виду да је принудно закључење брака инкриминисано у Кривичном законнику Србије³⁸, у дефинисању овог појма је релевантан управо законски опис овог кривичног дела у КЗ РС.

Кривично дело принудног закључења брака није ново у домаћем кривичном законодавству, имајући у виду да је већ било прописано Кривичним закоником Србије из 1977. године. Новелом овог Законика из 1990. године је уведено кривично дело принуде на закључење брака у чл. 113а, које је постојало све до ступања на снагу важећег КЗ из 2005. године. У литератури се као *ratio legis* увођења овог кривичног дела наводи чињеница да се у неким крајевима Србије женска лица отмицом, претњом или силом принуђују на закључење брака.³⁹ Декриминализација принуде на закључење брака у КЗ из 2005. године би се можда могла објаснити чињеницом да наведена појава у појединим крајевима Србије више није била актуелна, па је престала и потреба за кривичноправном заштитом. Ипак ситуација се мења ратификовањем Истанбулске конвенције и

³⁵ Villacampa, С., Torres, N., *нав. дело*, стр. 2.

³⁶ Устав Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 98/2006 и 115/2021.

³⁷ Породични закон Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015.

³⁸ Кривични законик Републике Србије, Сл. гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

³⁹ Лазаревић, Љ., *Кривично право, посебни део*, Савремена администрација, Београд, 1995, стр. 520.

поновним прописивањем овог кривичног дела у КЗ Србије његовим изменама и допунама из 2016. године.

Кривично дело принудног закључења брака је прописано у чл. 187а Кривичног законика Србије и има два облика, основни и привилеговани. *Основни облик* кривичног дела чини онај ко употребом силе или претње принуди друго лице да закључи брак, за шта је прописан казна затвора од три месеца до три године. Радња извршења се састоји у принуђавању другог лица да закључи брак, док се сила и претња јављају као средство извршења. У кривичном праву се под силом подразумева примена физичке снаге према неком лицу, док претња подразумева стављање у изглед одређеног зла лицу. Код овог кривичног дела се употребом силе или претње утиче на вољу пасивног субјекта о закључењу брака, па његова одлука о закључењу брака више није израз слободне воље, већ је изнуђена употребом силе или претње. Ако се има у виду да се брак може закључити само пред државним органом, у пракси би се пре могли јавити случајеви принудног закључења брака применом претње него применом силе.⁴⁰

Основни облик кривичног дела принудног закључења брака се сматра довршеним самим закључењем брака, имајући у виду коришћење свршеног глагола „принуди“ у законском опису дела. Самим тим, уколико до закључења брака није дошло и поред употребе силе или претње, постојаће некажњиви покушај овог кривичног дела.⁴¹ Према ставовима у литератури, у том случају ће постојати кривично дело принуде из чл. 135. КЗ,⁴² иако има и супротних мишљења.⁴³ Као најлогичнији би се могао прихватити став о потреби разликовања две ситуације: *прве*, где је употребом силе или претње пасивни субјект принуђен на одређено чињење, нечињење или трпљење, иако није дошло до закључења брака, када би могло да постоји кривично дело принуде; и *друге*, где је дошло до употребе силе или претње, али пасивни субјект није принуђен на закључење брака, нити на неко друго чињење, нечињење или трпљење, па не би могло да постоји ни кривично дело принуде, иако би, под условом да се ради о квалификованој претњи и да је код пасивног субјекта створен осећај угрожености, могло да постоји кривично дело угрожавања сигурности из чл. 138. КЗ.⁴⁴ Кривично дело може бити извршено само са умишљајем као обликом кривице, где умишљај мора да садржи како свест да се примењује принуда, тако и свест да је принуда усмерена на закључење брака.⁴⁵ Ипак, овде треба имати у виду и решење немачког законодавца према коме је и покушај кривичног дела

⁴⁰ Ђоровић, Е., Ђоровић, А., *Кривично дело принудног закључења брака из члана 187а Кривичног законика Србије*, Годишњак Факултета безбедности, 2018, стр. 332.

⁴¹ Рауповић, Н., *Принудно закључење брака – ново кривично дело и могућа спорна питања у будућој пракси*, Harmonius – Journal of Legal and Social Studies in South East Europe, бр. VI/2017, стр. 158.

⁴² Стојановић, З., *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2018, стр. 605.

⁴³ Рауповић, Н., *нав. чланак*, стр. 158, фн. 35.

⁴⁴ Ђоровић, Е., Ђоровић, А., *нав. чланак*, стр. 333.

⁴⁵ Стојановић, З., *нав. дело*, стр. 606.

принудног закључења брака (прописаног на сличан начин као код нас) кажњив, па ће учинилац бити одговоран и уколико је примењена принуда, али до закључења брака није дошло.⁴⁶

Извршилац кривичног дела може бити било које лице, како лице које закључује брак са пасивним субјектом, тако и треће лице. Пасивни субјект такође може бити било које лице, без обзира на пол и узраст. Уколико је учинилац принудио оба будућа супружника на закључење брака, треба узети да постоје два кривична дела принудног закључења брака, имајући у виду законску формулацију „ко принуди другог“ и чињеницу да склапање брака спада у лична права.⁴⁷

Привилеговани облик чини онај ко ради извршења првог облика друго лице одведе у иностранство или га у истом циљу наведе да оде у иностранство, за шта је прописана казна затвора до две године. Радња извршења је одређена алтернативно, као одвођење другог лица у иностранство или навођење другог лица да оде у иностранство. Ове радње се јављају као припремне радње у односу на основни облик кривичног дела, и спроводе се управо у циљу извршења основног облика у иностранству. Циљ треба схватити у смислу намере као субјективног обележја бића кривичног дела, те се радња извршења привилегованог облика предузима са намером да се у иностранству пасивни субјект принуди на закључење брака.⁴⁸ Кривично дело се сматра довршеним када је пасивни субјект одведен у иностранство, односно када је, услед учиниоачевог навођења, пасивни субјект сам отишао у иностранство. Овај облик кривичног дела може бити извршен само са умишљајем, уз постојање наведене намере.⁴⁹

6. Принудно закључење брака као међународно кривично дело

За принудни брак као међународно кривично дело се први пут судило пред Специјалним судом за Сијера Леоне (у даљем тексту: СССЈ), као за злочин против човечности.⁵⁰ Наиме, СССЈ је заузео став да принудно закључења брака између жена и припадника побуњеничких група током конфликта у Сијера Леонеу представља систематски и широк напада усмерен против цивилног становништва, а самим тим и нову радњу злочина против човечности. Овакав свој став СССЈ је поткрепио следећим тврдњама: *прво*, међународна заједница је

⁴⁶ Више о решењу немачког законодавца види: Миладиновић Стефановић, Д., *нав. чланак*, стр. 221-223.

⁴⁷ Ћоровић, Е., Ћоровић, А., *нав. чланак*, стр. 334-335.

⁴⁸ Стојановић, З., *нав. дело*, стр. 606.

⁴⁹ *Исто*.

⁵⁰ Park, A., „Other Inhumane Acts“: *Forced Marriage, Girl Soldiers and the Special Court for Sierra Leone*, *Social and Legal Studies*, no. 15/2006, p. 328.

већ признала различите радње као злочин против човечности (на пример, отмицу, сексуално насиље, тортуру); *друго*, међународна заједница има интерес да заштити брак и породицу, а принудни брак представља изопаченост и једног и другог; *треће*, брак је неважећи уколико не постоји пристанак обе стране; и *четврто*, принудни брак се разликује од уговореног брака у коме будући супружници својој породици „делегирају“ своје право на избор, док код принудног брака они немају право на избор.⁵¹ Појашњава се да уговорени брак не представља злочин против човечности чак и ако пристанак није у потпуности слободан (на пример услед менталне болести једног супружника), јер закључење таквог брака не представља напад на цивилно становништво, већ се управо склапа да се помогне становништву, а родитељи су вођени добронамерним мотивима као што су заштита добробити своје деце и одржавање друштвених и културних вредности.⁵² За разлику од принудног закључења брака као обичног кривичног дела, онда кад се оно посматра као међународно кривично дело није од значаја „сива зона“ између принудног и уговореног брака, из разлога што фокус није на личном праву појединца већ на правима заједнице.⁵³

Такође, у међународном кривичном праву акценат није на самом чину закључења брака, већ на трајном односу који може да укључује различите врсте насиља као што су ропство, силовање, сексуална експлоатација итд.⁵⁴ Управо овај моменат јесте онај на који се ставља акценат од стране европских теоретичара када анализирају кривично дело принудног закључења брака у националним законодавствима, истичући као кључни недостатак инкриминације стављање фокуса на сам чин закључења брака и тада употребљеној принуди, док се занемарује даље постојање таквог брака као трајног стања у коме се дешавају различите врсте физичког, психичког, сексуалног и другог насиља.

7. Закључак

Европска законодавства тројако одговарају на принудно закључење брака: поштравањем имиграционе политике, грађанскоправним мерама и инкриминисањем оваквог понашања. Регулисање принудног закључења брака у оквиру имиграционе политике, кроз њено поштравање, јесте усмерено на превенцију оваквих случајева, али ипак није подобно да одговори на суштину проблема. Подизање старосне границе за закључење брака са грађанима ЕУ за

⁵¹ Special Court for Sierra Leone, The Prosecutor against Brima, Kanara & Kanu, Case No. SCSL-2004-16-A, *Appeal Judgment*, 22 February 2008, pp. 62-64.

⁵² Scharf, M., Mattler, S., *Forced Marriage: Exploring the Viability of the Special Court for Sierra Leone's New Crime Against Humanity*, Case Research Paper Series in Legal Studies, Working Paper 05-35, October 2005, стр.

⁵³ Gangoli, G., Chantler, K., Hester, M., Singleton, A., *нав. дело*, стр. 29.

⁵⁴ McCabe, H., Eglén, L., "I bought you. You are my wife": "Modern Slavery" and Forced Marriage, *Journal of Human Trafficking*, 2022, p 2.

оне који нису грађани ЕУ, а задржавање ниже старосне границе за закључене брака између супружника који су обоје грађани ЕУ, само интензивира дискриминацију, додатно продубљује разлику између „нас“ (грађана ЕУ) и „њих“ (имиграната), не дотиче суштину проблематике принудног закључења брака. Грађанскоправна реакција, у виду поништења брака, је сасвим логична када брак није закључен на основу слободне воље једног или оба супружника. У погледу кривичноправне реакције, у виду прописивања кривичног дела принудног закључења брака, иако је она у једном смислу оправдана, упитно је колико може да утиче на корен проблема.

Поновно прописивање кривичног дела принудног закључења брака у српском кривичном законодавству се може посматрати као прилика да се подигне свест о томе шта принудни бракови представљају и колико су распрострањени, како би се омогућило и препознавање оваквих случајева у пракси. Ипак, у Републици Србији је принудно закључење брака недовољно истражено и углавном објашњено кроз светло дечјих бракова (иако се између дечјег и принудног брака не може увек ставити знак једнакости). Ипак, непостојање статистичких података не значи да оваква пракса не постоји, само је због оквира у којима се дешава (унутар породица, најчешће у оквиру мањинских заједница), тешко доћи до података о њеној распрострањености и етиолошко-феноменолошким карактеристикама. Истраживање које би се фокусирао на откривање и разумевање узрока принудног закључења брака, као и на размере оваквих случајева би било од кључног значаја. Оно би могло да укаже на међусобну повезаност између случајева принудног закључења брака и сиромаштва, необразовања, рода, обичаја, културе итд. Ово из разлога што је претпоставка да у Србији принудни бракови нису везани за имигрантске заједнице, које код нас нису велике, већ управо до принудног закључења бракова долази услед других фактора.

Како су истраживања показала, принудно закључење брака се најчешће не дешава употребом силе према пасивном субјекту, већ такозваним „суптилним притисцима“ – притисцима од стране породице, указивањем да то представља традицију и културу заједнице којој пасивни субјект припада, па је питање да ли се овакве радње могу подвести под радње извршења кривичног дела принудног закључења брака. Такође, треба имати у виду да су жртве указале да кривичноправне мере нису опција коју би оне одабрале, јер би то у највећем броју случајева значило вођење кривичног поступка против чланова њихове породице (који су их принудили на брак), а жртве углавном на то нису спремне или то не желе.⁵⁵ Имајући ове околности у виду, питање је у којој мери кривично право може адекватно да одговори на узроке принудног закључења брака, и да омогући категоријама које су у ризику од принудног закључења брака да исти избегну.

⁵⁵ Chantler, K., McCarty, M., *нав. чланак*, стр. 101.

Акцент ипак треба ставити на превенцију, где је кључна едукација становништва, поготово оног дела становништва које је у ризику од принудног закључења брака. Едукација становништва, кроз предавања, радионице, брошуре, документарне филмове итд., би била усмерена на подизање свести о праву на слободно одлучивање о закључењу брака, о томе шта представља принудно закључење брака, како све могу да се манифестују сила и претња као средство принуђавања неког лица да закључи брак, који су и како функционишу системи заштите. Треба појаснити појам принудног брака и појам уговореног брака, и указати на разлику између ова два појма, као и случајеве који остају у „сивој зони“ између њих. Такође, неопходна је едукација како државних органа пред којима се брак закључује, тако и социјалних служби које раде са случајевима насиља над женама, насиља у породици и које би биле укључене и у рад са жртвама принудно закљученог брака, затим запослених у образовним и здравственим установама, како би се оспособили да препознају ситуације у којима је принуда употребљена како би брак био закључен.

Како су истраживања показала да је у великом броју случајева принудно закључење брака праћено насиљем у породици, да је жртва практично заробљена у браку у коме су „излазне опције“ минималне, треба предвидети мере које омогућавају жртвама да безбедно напусте такав брак и насиљно окружење, што је поготово од важности када су у браку рођена деца. У том смислу би требало предвидети линије за помоћ, социјалне раднике који би пружали подршку и заштиту жртвама, али и сигурне куће у које би се жртве склониле. Све то треба да буде праћено каснијим омогућавањем даљег школовања жртава, налажењем запослења, проналажењем места за становање, како би се вратиле нормалном животу.

*Višnja Randelović, Ph.D.,
Assistant professor*

CRIMINAL OFFENSE OF FORCED MARRIAGE IN SERBIAN LEGISLATION WITH REFERENCE TO SOLUTIONS IN EU COUNTRIES AND INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

Summary

In the Republic of Serbia, in 2016, amendments to the Criminal Code prescribed the criminal offense of forced marriage on the basis of the obligations assumed by the ratification of the so-called Istanbul Conventions. As more or less similar incrimination exists in other European countries, the aim of the paper is to point out the basic

characteristics of this solution, but also to show the etiological-phenomenological dimension of forced marriage, in order to understand the new incrimination, but also to justify its introduction. This is due to the fact that in some European countries, although they support the criminalization of forced marriage, it is pointed to the fact that the application of criminal law does not solve the problem of forced marriage. For the sake of understanding forced marriage, it was pointed out to its definition in international criminal law, where it is considered as one of the actions of crimes against humanity.

Key words: *marriage, free will, forced marriage, criminal offence, force and threat.*

Литература

- Villacampa, C., Torres, N., *An empirical approach to forced marriages in Spain*, Springer, 2019.
- Gangoli, G., Chantler, K., Hester, M., Singleton, A., *Understanding forced marriage: definitions and realities*, in: Gill, A., Anitha, S., (eds.), *Forced marriage. Introducing a social justice and human rights perspective*, London and New York, 2011.
- Dauvergne, C., Millbank, J., *Forced Marriage as a Harm in Domestic and International Law*, *The Modern Law Review*, no. 73/2010.
- Jovanović, S., „*Dečji brakovi“ u senci krivičnih dela*, *Crimen*, бр. 1/2022.
- Лазаревић, Љ., *Кривично право, посебни део*, Савремена администрација, Београд, 1995.
- Миладиновић Стефановић, Д., *Криминализација принудног закључења брака – искуства појединих европских земаља*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 80/2018.
- McFarlane, J., Nava, A., Gilroy, H., Maddoux, J., *Child Brides, Forced Marriage, and Partner Violence in America, Tip of Iceberg Revealed*, *Obstetrics & Gynecology*, no. 4/2016.
- McCabe, H., Eglan, L., *“I bought you. You are my wife”*: “*Modern Slavery*” and *Forced Marriage*, *Journal of Human Trafficking*, 2022.
- Park, A., „*Other Inhumane Acts“*: *Forced Marriage, Girl Soldiers and the Special Court for Sierra Leone*, *Social and Legal Studies*, no. 15/2006.
- Paunović, N., *Принудно закључење брака – novo krivično delo i moguća sporna pitanja u budućoj praksi*, *Harmonius – Journal of Legal and Social Studies in South East Europe*, no. VI/2017.
- Rangita de Silva de Alwis, *Child marriage and the law*, *Legislative Reform Initiative Paper Series*, New York: UNICEF, April 2007.
- Siddiqui, H., *Forced Marriages: An Abuse of Women’s Human Rights*, *Rights of Women Bulletin*, 2002.
- Simmons, F., Burn, J., *Without consent: forced marriage in Australia*, *Melbourne University Law Review*, no. 3/2013.
- Стојановић, З., *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2018.
- Scharf, M., Mattler, S., *Forced Marriage: Exploring the Viability of the Special Court for Sierra Leone’s New Crime Against Humanity*, *Case Research Paper Series in Legal Studies*, Working Paper 05-35, October 2005.
- Ђоровић, Е., Ђоровић, А., *Кривично дело принудног закључења брака из члана 187а Кривичног законика Србије*, *Годишњак Факултета безбедности*, 2018.

- Hossain, S., Turner, S., *Abduction for forced marriage – rights and remedies in Bangladesh and Pakistan*, International Family Law, no. 1/2001.
- Chantler, K., *Recognition of and Intervention in Forced Marriage as a Form of Violence and Abuse*, Trauma, Violence & Abuse, 13/2012.
- Chantler, K., Gangoli, G., Hester, M., *Forced marriage in the UK: Religious, cultural, economic or state violence?*, Critical Social Policy, no. 29/2009.
- Chantler, K., McCarry, M., *Forced Marriage, Coercive Control, and Conducive Contexts: The Experiences of Women in Scotland*, Violence Against Women, no. 1/2020.
- Генерална скупштина УН, *Универзална декларација о људским правима*, Рез. 217, УН Doc. A/810, 1948.
- Генерална скупштина Уједињених нација, *Резолуција о децијим, раним и присилним браковима*, A/RES/68/148, 2014.
- Закон о потврђивању Конвенције УН против транснационалног организованог криминала и допунских протокола*, Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2001.
- Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици*, Службени гласник РС - Међународни уговори, бр. 12/2013.
- Парламентарна скупштина Савета Европе, *Резолуција 1468 (2005) о присилним браковима и децијим браковима*.
- Парламентарна скупштина Савета Европе, *Резолуција 1740 (2010) о положају Рома у Европи и релевантним активностима Савета Европе*.
- Породични закон Републике Србије*, Сл. гласник РС, бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015.
- Уједињене нације, *Конвенција о престанку на брак, минималној старости за склапање брака и регистровању бракова*, 1964; Ратификована 1964. године Службени лист СФРЈ — Међународни уговори и други споразуми, бр. 13/64.
- Уредба о ратификацији Завршног акта и Допунске конвенције о укидању ropства, трговине робљем и установа и праксе сличних ropству*, Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори и други споразуми, бр. 7/58.
- Устав Републике Србије*, Сл. гласник РС, бр. 98/2006 и 115/2021.
- Кривични законик Републике Србије*, Сл. гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
- GREVIO, *Baseline Evaluation Report: Serbia*, Strasbourg, 2020.
- OHCHR, *Preventing and eliminating child, early and forced marriage: Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*, A/HRC/26/22.
- UN Committee on the Rights of the Child, *Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Serbia*, 7 March 2017, CRC/C/SRB/CO/2-3.
- UNICEF, *Деџи бракови у Србији, аналитички извештај*, Београд, јул 2016. године.
- UNCHR, Praxis, *Деџи, рани и принудни бракови у Србији, прописи, реакција и превенција*, јануар 2021. године, доступно на: <http://zadecu.org/wp-content/uploads/2021/04/Decji-rani-i-prinudni-brakovi-u-Srbiji-propisi-reakcija-i-prevencija.pdf>, приступ: 21.07.2023. године.
- Foreign and Commonwealth Office, Scottish Executive and Home Office, *Forced Marriage: A Wrong not a Right*, London, 2006.
- Special Court for Sierra Leone, The Prosecutor against Brima, Kanara & Kanu, Case No. SCSL-2004-16-A, *Appeal Judgment*, 22 February 2008.